

Examen VWO

2022

tijdvak 2
tijdsduur: 3 uur

Nederlands

Dit examen bestaat uit 40 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 66 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Beantwoord de vragen in correct Nederlands.

Geef niet meer antwoorden (zinnen, redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld één zin wordt gevraagd en je antwoordt met meer dan één zin, wordt alleen de eerste zin in de beoordeling meegeteld.

Hier word je het gelukkigst

(1) In *Alice in Wonderland*¹⁾ neemt de Rode Koningin de heldin Alice op een bepaald moment bij de hand. Ze beginnen te rennen, terwijl de koningin roept: “Sneller! Sneller!” Als Alice helemaal buiten adem is, komen ze tot stilstand en blazen ze even uit. Maar tot Alice’ verbazing bevinden ze zich nog steeds op dezelfde plek. Natuurlijk, zegt de Rode Koningin, wat had je verwacht? Dus legt Alice uit dat, waar zij vandaan komt, je elders belandt als je hard blijft lopen in dezelfde richting. “Dat is nogal een traag land!”, zei de Koningin. “Want hier moet je zo hard lopen als je kunt, gewoon om op dezelfde plaats te blijven.”

(2) De laatste twee eeuwen heeft de mensheid een enorme vooruitgangsspurts meegemaakt. Nog nooit leefden we zo veilig, welvarend en gezond als vandaag. Maar zijn we ook ergens aanbeland, of bleven we maar ter plaatse trappelen? Levert al die luxe en welvaart ons iets op? Het is de vraag die op de lippen van elke cultuurpessimist bestorven ligt.

(3) De econoom Richard Easterlin publiceerde in 1974 een berucht artikel dat de kniesoren gelijk leek te geven. Hij vroeg aan mensen in verschillende landen en uit verschillende lagen van de bevolking hoe gelukkig ze zich precies voelden. Wat bleek? Mensen uit rijke landen zijn niet gelukkiger dan mensen in arme landen. Binnen een bepaald land zijn rijkelui weliswaar gelukkiger dan armen, maar tussen landen verdwijnt dat verband tussen welvaart en geluk. Die bevinding heet sindsdien de

Easterlin-paradox.

(4) De cultuurpessimisten hebben een verklaring voor die stilstand, die je de relativiteitstheorie van geluk kunt noemen. Geluk is het verschil tussen je verwachtingen en je werkelijke toestand. En hoe meer je hebt, hoe meer je begint te verwachten. Dus uiteindelijk blijft je gelukspeil min of meer constant. Dat staat bekend als de ‘hedonistische tredmolen’ (*hēdonē*: genot, geluk). Meer geld en spullen krikken ons gelukspeil op, maar het effect is slechts tijdelijk. Bovendien worden onze verwachtingen ook bepaald door wat we rondom ons zien.

(5) Hoe gelukkig je je voelt, hangt af van je status binnen je groep. Als dat klopt, dan moet het geluk in een samenleving altijd ongeveer constant blijven. Als iedereen er tegelijk op vooruitgaat, dan blijven we allemaal even gelukkig.

(6) De vloed tilt alle schepen omhoog, zoals J.F. Kennedy²⁾ ooit zei. Maar aan boord is daar weinig van te merken. Mensen kunnen van positie wisselen in de sociale rangorde, maar dan gaat het geluk van de een ten koste van het ongeluk van de ander. Economen noemen zo’n situatie een nulsomspel. En zo wordt de vaart der volkeren helemaal tenietgedaan.

(7) Er is wel één probleem. De Easterlin-paradox bestaat niet. Aan Easterlins studie mankeerde nogal wat. Niet alleen waren zijn data beperkt tot Japan en de VS, maar de vraag die hij aan mensen voorlegde, was niet altijd dezelfde, waardoor hij

85 appels met peren vergeleek. Maar wetenschap gaat vooruit. Inmiddels is er een bloeiende discipline, geluksstudies, die al verfijndere meetmethodes voor geluksbevestigingen heeft ontwikkeld. Daardoor beschikken we nu over meer betrouwbare en uitgebreide data, verzameld over een grotere tijdsspanne.

(8) En die data laten weinig ruimte voor twijfel: Easterlin zat ernaast. Er is wél een verband tussen materiële welvaart en geluk, zowel binnen als tussen landen. Dat effect zie je ook door de tijd heen. De *World Values Survey*³⁾, die de evolutie van geluksmetingen in honderd landen in kaart brengt, toont aan dat mensen in de meeste onderzochte landen gelukkiger zijn geworden. En jawel, die stijging houdt verband met economische groei. Hoe je het ook wendt of keert, geld maakt wél gelukkig.

(9) Weg dus met de relativiteitstheorie van geluk? Niet helemaal. Ze klopt ten dele, maar vertelt slechts een deel van het verhaal. Niet alles in het leven draait om verwachtingen en sociale vergelijkingen. De mens is nog steeds een biologisch organisme met bepaalde lichamelijke en fysieke behoeften. Als die behoeften bevredigd zijn, voelen we ons goed, en anders niet. De hedonistische tredmolen bestaat, zeker als het om materiële weelde gaat, maar hij doet slechts een deel van de vooruitgang teniet.

(10) Wat wel klopt, is dat vermeerderde welvaart op den duur niet meer voor vermeerderd geluk zorgt. Economen noemen dat de wet van de dalende meeropbrengst. Geld maakt gelukkig, maar dan vooral als je er nog niet veel van had. Een armoezaaier die een briefje van 100 euro op straat vindt, zal dolgelukkig zijn.

Een miljonair haalt er de schouders bij op. Boven een bepaalde drempel levert rijkdom nauwelijks nog gelukswinst op. Elon Musk⁴⁾ kan maar in één auto tegelijk rijden. En als hij zijn kapitaal ziet verdubbelen, wordt hij (uiteraard) niet plots dubbel zo gelukkig.

(11) En hoe zit dat met sociale vergelijkingen? Sommige zaken die ons gelukkig maken, lenen zich beter tot vergelijkingen dan andere, en worden dus ook sterker beïnvloed door wat we rondom ons zien. Precies daarom is rijkdom bij uitstek een domein voor afgunst, naijver en sociale competitie. De dikte van portefeuilles kun je meten, en het merk van je auto is zichtbaar voor iedereen. Maar geluk draait niet alleen om materiële rijkdom, en niet alles draait om sociale vergelijkingen. Iemand die alleen op een onbewoond eiland leeft, kan nog altijd ziek zijn, pijn lijden of honger hebben. En ook als je omringd bent door anderen, kun je niet alles zomaar vergelijken. Ik heb geen idee of mijn buurman betere seks heeft dan ik, of welk verborgen leed hij torst. En zou het me echt uitmaken?

(12) De sociale dimensie van geluk wordt vaak zwaar overdreven. Tolstoj schreef in *Anna Karenina*⁵⁾: “Er zijn geen omstandigheden in het leven waaraan een mens niet gewend kan raken, in het bijzonder als hij ziet dat iedereen rondom hem ze aanvaardt.” Als dat klopt, zou Tolstoj het niet erg vinden om gefolterd te worden, zolang zijn buurman ook op de pijnbank ligt en dat niet erg lijkt te vinden. Tolstoj vergeet dat we biologische wezens zijn.

(13) Geld maakt gelukkig, maar het is natuurlijk lang niet het enige wat gelukkig maakt. De Nederlandse ‘geluksprofessor’ socioloog Ruut

Veenhoven, oprichter van de *World Database of Happiness*⁶⁾, onderzocht welke eigenschappen van een samenleving haar burgers gelukkig maken. Behalve de materiële levensstandaard zijn er volgens Veenhoven twee belangrijke pijlers: democratische instellingen, en een cultuur van vertrouwen en tolerantie. Die drie 'gelukmakers' samen, aldus de berekeningen van Veenhoven, verklaren 75 procent van de verschillen in geluk tussen verschillende landen. **(14)** In die lijn betoogt de politicoloog Ronald Inglehart dat een gevoel van vrijheid sterk samenhangt met ons gelukspeil. Als mensen het gevoel hebben dat ze vrij zijn om zichzelf te ontplooiën en hun leven in te vullen zoals ze dat zelf wensen, dan voelen ze zich gelukkiger. Het laatste *World Happiness Report*⁷⁾ somt de cruciale gelukmakers op om het verschil in gelukspeil tussen landen te verklaren: inkomen, gezonde levensverwachting, vrijheid, vertrouwen en goede sociale relaties (een toeverlaat hebben als je het moeilijk hebt). **(15)** Ook wat die gelukmakers betreft, hebben we veel vooruitgang geboekt. Geen wonder dat de top tien in het *World Happiness Report* er al enkele jaren ongeveer hetzelfde uitziet, met Scandinavië en West-Europese landen bovenaan. In 2018 waren dat Finland, Noorwegen, Denemarken, IJsland en Zwitserland; Nederland stond op de zesde plaats, België op 16. De hekkensluiters waren Tanzania, Zuid-Soedan, de Centraal-Afrikaanse Republiek en Burundi. **(16)** Pessimisten gebruiken de Rode Koningin soms als metafoor voor de futiliteit van vooruitgang. We draven maar door, maar uiteindelijk staan we lopend stil. Maar wie het verhaal van Lewis Carroll verder leest, merkt dat

de Rode Koningin op het einde van haar preek nog iets toevoegt over haar gekke land: "Als je ergens elders wilt komen, dan moet je minstens twee keer zo hard lopen!" Dat maakt wel een wereld van verschil. **(17)** Zo vergaat het ook de menselijke vooruitgang. Inderdaad, een deel van de vooruitgang van de afgelopen twee eeuwen werd tenietgedaan doordat we gewend raken aan onze moderne luxe, en omdat we de neiging ertoe hebben ons met onze naaste te vergelijken. Toch mag die hardnekkige Easterlin-paradox bij het grof huisvuil. De belangrijkste gelukmakers van de menselijke soort zijn niet relatief, maar absoluut, en we hebben er veel meer van dan vroeger: vrijheid, vertrouwen, sociale relaties en (natuurlijk) gezondheid. **(18)** Dankzij geluksonderzoek kunnen we de superioriteit van onze samenlevingsvorm dus op wetenschappelijke gronden aantonen. Een liberale democratie zoals de onze, met een sterk uitgebouwde sociale zekerheid, is het best in staat om in onze behoeften te voorzien, en om menselijk geluk te bevorderen. Daar mogen we best trots op zijn. **(19)** Natuurlijk wonen er zelfs in Finland nog altijd mensen die diep ongelukkig zijn, en natuurlijk blijven de cijfers voor depressie en zelfmoord in onze contreien veel te hoog. Maar daaruit afleiden dat vooruitgang een maat voor niets is geweest, of dat de westerse mens zich nog "nooit zo slecht heeft gevoeld" (zoals de Belgische hoogleraar klinische psychologie Paul Verhaeghe beweerde), is aantoonbaar onjuist. **(20)** Onze samenlevingsvorm is superieur aan alle andere ter wereld. De verworven vrijheden in onze liberale rechtstaat beschouwen velen

vandaag als vanzelfsprekend, maar dat zijn ze helemaal niet: in de hele
275 wereldgeschiedenis zijn ze uniek, recent, exotisch, en ongezien. Wij

mogen ons wel degelijk gelukkig prijzen dat we nu en hier leven.

*naar: Maarten Boudry
uit: Trouw, 7 april 2018*

Maarten Boudry (1984) is filosoof. Hij schrijft met enige regelmaat voor het weekendkatern Letter & Geest van dagblad Trouw.

- noot 1 *Alice in Wonderland* is een jeugdboek uit 1865 van Lewis Carroll (1832-1898). Het verhaal wordt gezien als een modern sprookje.
- noot 2 J.F. Kennedy (1917-1963) was tussen 1961 en 1963 president van de Verenigde Staten van Amerika.
- noot 3 De *World Values Survey* is een wereldwijde vragenlijst over waarden.
- noot 4 Elon Musk (1971) is een rijke zakenman die onder meer betrokken is bij Tesla, een Amerikaans bedrijf dat elektrische auto's produceert.
- noot 5 *Anna Karenina* is een beroemde roman uit 1877 van Lev Tolstoj (1828-1910), een Russisch schrijver.
- noot 6 De *World Database of Happiness* is een database waarin sinds 1984 alle wetenschappelijke onderzoeksresultaten op het gebied van geluk zijn bijgehouden.
- noot 7 Het *World Happiness Report* is een jaarlijks door de Verenigde Naties samengestelde lijst die voor een groot aantal landen aangeeft hoe gelukkig de gemiddelde inwoner van die landen is.

Tekst 1 Hier word je het gelukkigst

- In alinea 3 is sprake van de Easterlin-paradox.
- 1p 1 Welke uitspraak is juist volgens de Easterlin-paradox?
- A Rijke mensen in een arm land zijn minder gelukkig dan arme mensen in een rijk land.
 - B Rijke mensen in een arm land zijn vaak gelukkiger dan arme mensen in een rijk land.
 - C Rijke mensen in een rijk land zijn doorgaans gelukkiger dan rijke mensen in een arm land.
 - D Rijke mensen in een rijk land zijn ongeveer even gelukkig als rijke mensen in een arm land.

Het tekstgedeelte dat bestaat uit alinea 3 tot en met 6 beschrijft de Easterlin-paradox en mogelijke verklaringen voor die paradox. Hieronder staan zes uitspraken die *wel* of *niet* in overeenstemming zijn met de inhoud van dit tekstgedeelte.

- 3p 2 Zijn de uitspraken wel of niet in overeenstemming met bovengenoemd tekstgedeelte? Neem de nummers van de uitspraken over op je antwoordblad en zet achter elk nummer *wel* of *niet*.
- 1 Geluksgevoel is gerelateerd aan verwachtingen en sociale status.
 - 2 Mensen hebben de neiging altijd maar gelukkiger te willen worden.
 - 3 Het ongeluk van de een maakt de ander veel gelukkiger.
 - 4 Over het algemeen waren mensen vroeger minder gelukkig dan nu.
 - 5 Economische vooruitgang is een illusie.

“Aan Easterlins studie mankeerde nogal wat. Niet alleen waren zijn data beperkt tot Japan en de VS, maar de vraag die hij aan mensen voorlegde, was niet altijd dezelfde, waardoor hij appels met peren vergeleek.”
(regels 79-85)

- 2p 3 Bovenstaand citaat bevat een argumentatie. Analyseer deze argumentatie door onderstaande tabel over te nemen op je antwoordblad en die in te vullen.

Standpunt:	
Argument 1:	
Argument 2:	
Subargument 2.1:	

“De hedonistische tredmolen bestaat, zeker als het om materiële weelde gaat, maar hij doet slechts een deel van de vooruitgang teniet.”
(regels 118-122)

- 1p 4 Leg uit waarom de hedonistische tredmolen uit het bovenstaande citaat slechts een deel van de vooruitgang tenietdoet.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

In alinea 9 tot en met 11 van tekst 1 wordt kritiek geuit op de relativiteitstheorie van geluk.

- 2p 5 Noem twee redenen waarom volgens alinea 9 tot en met 11 de relativiteitstheorie van geluk niet altijd opgaat.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

“Dat maakt wel een wereld van verschil.” (regels 230-231)

- 3p 6 Leg uit wat die wereld van verschil inhoudt, door in de tekst hieronder de lege plekken in te vullen zodat er een volledige zin ontstaat.
Neem de nummers voor de lege plekken over op je antwoordblad en schrijf achter elk nummer wat er op die lege plek hoort te staan.

Volgens cultuurpessimisten maakt het verhaal van de Rode Koningin duidelijk dat 1) , maar volgens alinea 16 geeft het einde van de preek van de Rode Koningin aan dat 2) , mits 3)

In alinea 17 wordt onderscheid gemaakt tussen relatieve en absolute gelukmakers. Hieronder staat een lijstje met zes gelukmakers die in tekst 1 besproken worden.

- 2p 7 Welke drie hiervan kun je in termen van alinea 17 als absoluut beschouwen?
Noteer de cijfers van de absolute gelukmakers op je antwoordblad.
- 1 geld (alinea 8)
 - 2 economische groei (alinea 8)
 - 3 bevrediging van lichamelijke behoeften (alinea 9)
 - 4 geen pijn lijden (alinea 11)
 - 5 leven in een democratie (alinea 13)
 - 6 moderne luxe (alinea 17)

- 1p 8 Welke zin uit alinea 17 bevat het standpunt van deze alinea?
- A Zo vergaat (...) menselijke vooruitgang. (regels 232-233)
 - B Inderdaad, een (...) te vergelijken. (regels 233-239)
 - C Toch mag (...) grof huisvuil. (regels 239-241)
 - D De belangrijkste (...) (natuurlijk) gezondheid. (regels 241-246)

De tekst 'Hier word je het gelukkigst' kan door middel van onderstaande kopjes in vier delen worden onderverdeeld:

deel 1: Inleiding

deel 2: Introductie opinie tegenstanders

deel 3: Ontkrachting opinie tegenstanders

deel 4: Slot

Iemand zou kunnen stellen dat deel 4 van de tekst, 'Slot', begint bij alinea 16.

- 1p 9 Leg dat uit met gebruikmaking van de inhoud van de tekst. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

Iemand anders zou kunnen stellen dat deel 4 van de tekst, 'Slot', bij een andere alinea begint, namelijk bij alinea 18.

- 1p 10 Leg dat uit met gebruikmaking van de inhoud van de tekst. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

“Dat is nogal een traag land!”, zei de Koningin. “Want hier moet je zo hard lopen als je kunt, gewoon om op dezelfde plaats te blijven.”
(regels 14-18)

- 2p 11 Welke drie van de negen onderstaande woordgroepen uit alinea 2 tot en met 6 passen inhoudelijk het best bij bovenstaand citaat? Noteer de nummers van de drie woordgroepen op je antwoordblad.

1 een enorme vooruitgangsspurts (regels 20-21)

2 de kniesoren (regel 31)

3 dat verband tussen welvaart en geluk (regels 40-41)

4 de Easterlin-paradox (regels 42-43)

5 de cultuurpessimisten (regel 44)

6 de relativiteitstheorie van geluk (regel 46)

7 de 'hedonistische tredmolen' (regel 53)

8 je status binnen je groep (regel 61)

9 een nulsomspel (regel 75)

- 1p 12 Hoe is de toonzetting van tekst 1 het best te karakteriseren?

A als activerend en soms polemisch

B als amuserend en voortdurend optimistisch

C als beschouwend en licht moralistisch

D als betweterig en hier en daar instructief

- 1p 13 Welke bewering is juist?
Tekst 1 is als een betoog te kenschetsen, omdat in deze tekst
- A een aanpak wordt voorgesteld waarmee onze samenleving gelukkiger zou kunnen worden.
 - B een voorkeur wordt uitgesproken voor een andere kijk op wat ons gelukkig maakt.
 - C wordt beredeneerd waarom we positiever naar onze samenlevingsvorm moeten kijken.
 - D zowel argumenten voor als argumenten tegen de theorie van Easterlin worden gegeven.

Hieronder staan vier uitspraken over tekst 1.

- 3p 14 Zijn de uitspraken wel of niet in overeenstemming met de strekking van tekst 1? Neem de nummers van de uitspraken over op je antwoordblad en zet achter elk nummer *wel* of *niet*.
- 1 Een inwoner van Finland is per definitie gelukkiger dan een inwoner van Tanzania.
 - 2 Geluksgevoel wordt uitsluitend bepaald door verwachtingen en sociale vergelijkingen.
 - 3 Miljonairs zoals Elon Musk hebben niet nog meer geld nodig om gelukkig te blijven.
 - 4 Zonder materiële welvaart is het lastig om een bevredigend gelukspeil te bereiken.
- 2p 15 Welke zin geeft het best de hoofdgedachte van tekst 1 weer?
- A De relativiteitstheorie van geluk klopt voor verwachtingen en sociale vergelijkingen.
 - B Easterlins kijk op de samenleving is verkeerd: geld maakt wel degelijk gelukkig.
 - C Geluk is altijd relatief, maar is wel degelijk gekoppeld aan materiële welvaart.
 - D Geluk is het verschil tussen je verwachtingen en je werkelijke toestand.
 - E In onze maatschappij zijn mensen gelukkiger dan in veel andere maatschappijen.

In tekst 1 wordt enkele keren gesteld dat geld gelukkig maakt (zie regels 127-128 en regel 175).

- 1p 16 Citeer uit alinea 8 tot en met 11 een tekstfragment van maximaal twee zinnen dat bewijst dat deze stelling juist is.
- 1p 17 Leg uit in welk opzicht de stelling dat geld gelukkig maakt, **niet** overeenkomt met de strekking van tekst 1.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

tekstfragment 1

In de World Database of Happiness is onder andere te lezen wat er volgens wetenschappelijk onderzoek correleert (tegelijk voorkomt) met ervaring van geluk. Lees hieronder een korte samenvatting van de bevindingen.

Uit 2.000 studies zijn in totaal 18.563 correlerende factoren te herleiden, te verdelen in 150 hoofdonderwerpen. Deze 150 onderwerpen zijn te plaatsen in de volgende zes categorieën:

- 1 Hoe iemand leeft (bijv. welke activiteiten iemand onderneemt)
- 2 Hoe goed iemand het heeft (rijkdom, gezondheid, etc.)
- 3 Iemand's achtergrond (familiegeschiedenis, sociale status, etc.)
- 4 Iemand's persoonlijkheid
- 5 Waar iemand leeft
- 6 Met wie iemand omgaat

naar: World Database of Happiness

“Wij mogen ons wel degelijk gelukkig prijzen dat we nu en hier leven.”
(regels 276-278)

- 1p 18 Maak duidelijk dat tekstfragment 1 kan worden gebruikt als ondersteuning van bovenstaand citaat.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 13 en 14 van tekst 1 worden verschillende factoren besproken die mensen gelukkig kunnen maken.

- 1p 19 Eén categorie van factoren uit tekstfragment 1 wordt **niet** besproken in alinea 13 en 14 van tekst 1. Noteer het nummer van die categorie.

Geld maakt gelukkig

(1) Niemand behalve een paar treurige patsers zal het volmondig toegeven, maar in tijden van economische crisis, als iedereen moet inleveren, lijkt het er sterk op dat een goed gevulde portemonnee ons wel degelijk gelukkig maakt. Of maakte.

(2) Waarom is dat zo'n taboe?

Waarom geven we niet toe dat al die dingen waar we in crisistijd op bezuinigen, bijdragen aan ons geluk: theaterbezoek, de aanschaf van een degelijke fiets, het fêteren van vrienden, een mooie, warme winterjas, uitzicht op een inspirerende vakan-

tie? We kunnen ook moeilijk ontkennen dat rood staan vaak leidt tot gekibbel aan de keukentafel, en tot ouders die nóg minder thuis zijn omdat ze harder moeten werken – want de huur moet toch betaald en de sportclub ook.

(3) Zeker is in elk geval dat noch de rijken, noch de armen graag toegeven dat geld gelukkig maakt. Wat de rijken betreft, laat de schroom zich verklaren: openlijk genieten van je geld wekt afgunst, en dat kan leiden tot inbraak en diefstal – of zelfs tot nivellering. De sympathiekste rijken

zullen zich een beetje schamen voor hun rijkdom, zoals je in het gezelschap van eenzame mensen niet opzichtig gelukkig gaat zitten zijn met je
35 geliefde of je gezin. Maar ook de minst kapitaalkrachtigen bekennen niet graag dat ze bijvoorbeeld dolgraag een groter huis zouden willen in een betere wijk. Want zo'n hartenkreet heeft iets vernederends, vooral
40 als je gelooft dat armoede ook een beetje aan jezelf ligt. Dan maar doen alsof het je niks kan schelen, alsof het onderaan de ladder gezelliger is dan daarboven – waar nooit veel
45 bewijs voor geleverd is.

(4) Natuurlijk: geld kan verslavend werken, en van een verslaving word je niet gelukkig. Daar werd tweeduzend jaar geleden al voor gewaarschuwd door Seneca¹⁾: “Geld maakt niemand rijk, integendeel, bij iedereen wekt het de begeerte naar nog meer geld.” Inderdaad: mensen die
55 voortdurend bang zijn geld kwijt te raken of hun best doen er meer van te vergaren, behoren tot de vervelendste op aarde. Maar het nare van een crisis – van te weinig geld – is
60 juist dat we allemaal een beetje zo

worden: vrekking, bezig met rekenen. Aan alles hangt opeens een prijskaartje: uit eten gaan, een ritje met de trein, een boek kopen. We worden
65 vervelende zeuren. Toen we nog geld hadden, waren we aardiger, royaler, gelukkiger.

(5) U zult tegenwerpen dat de grote drama's van het leven rijken en armen even hard treffen: ziekte, ruzie, dood, scheiding. Maar zelfs dat is maar ten dele waar. In een krap huis is het moeilijker de vrede te bewaren. Wie wil scheiden, heeft geld nodig.
75 En wie ziek of stervende is, wil niet ook nog hoeven piekeren over geld. Het omgekeerde gaat juist niet op: wat ons zelfs volgens steile moralisten gelukkig maakt – zinvol werk,
80 warme relaties, gezondheid – verliest niet aan waarde als we bemiddeld zijn. Wie geld heeft, kan het leven minstens zo goed als zinvol ervaren.

(6) En toch blijven we een beetje schutterig doen over geld. Alsof het vies is. Alsof het niet fijn is er genoeg van te hebben, alsof geld niets te maken heeft met geluk. Vreemd hoor.

*naar: Leonie Breebaart
uit: Trouw, 26 januari 2013*

noot 1 Seneca (54 voor Chr. - circa 39 na Chr.) was een Romeins schrijver en redenaar.

Tekst 2 Geld maakt gelukkig

- In alinea 2 wordt de vraag gesteld: “Waarom is dat zo'n taboe?” (regel 8)
- 1p 20 Waar in tekst 2 wordt een antwoord op deze vraag gegeven?
- A in alinea 2
 - B in alinea 3
 - C in alinea 4
 - D in alinea 5

“Zeker is in elk geval dat noch de rijken, noch de armen graag toegeven dat geld gelukkig maakt.” (regels 23-25).

Alinea 3 beschrijft een reden die zowel armen als rijken hiervoor hebben.

- 1p 21 Met welk woord is die reden het best te typeren?
- A hoogmoed
 - B onverschilligheid
 - C schaamte
 - D wanhoop

“Want zo'n hartenkreet heeft iets vernederends” (regels 39-40)

- 2p 22 Noem twee redenen waarom de hartenkreet in bovenstaand citaat als vernederend wordt beschouwd volgens tekst 2.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

Behalve het hebben van geld worden er in alinea 5 van tekst 2 nog andere factoren genoemd die leiden tot geluk.

- 1p 23 Noem drie andere factoren die volgens alinea 5 leiden tot geluk.

Tekst 2 sluit af met “Vreemd hoor.” (regels 88-89)

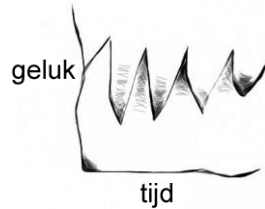
- 1p 24 Welk effect bij de lezers wordt vermoedelijk hiermee beoogd?
Het vermoedelijk beoogde effect is dat
- A er twijfel wordt gezaaid over het ingenomen standpunt.
 - B het eerder ingenomen standpunt wordt gerelativeerd.
 - C het standpunt met meer klem naar voren wordt gebracht.
 - D het standpunt wordt versterkt met een argument.

- 2p 25 Welke uitspraak geeft de hoofdgedachte van tekst 2 het best weer?
Het hebben van geld
- A heeft een verslavende werking en maakt dus niet altijd gelukkig.
 - B is omgeven door taboes en dat is behoorlijk lastig te verklaren.
 - C kan mensen gelukkig maken en is juist in tijden van crisis belangrijk.
 - D vergroot de verschillen tussen arm en rijk en werkt dus vernederend.

tekstfragment 2

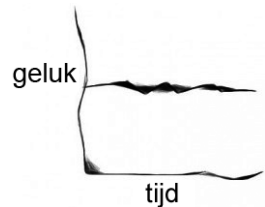
In de blog de man zonder jas staan twee typen mensen beschreven, die elk een ander beeld hebben van wat een gelukkig leven is.

Geluksgrafiek 1: 'Achtbaan'

Voor de eerste groep mensen betekent een gelukkig leven een leven met veel afwisseling. Een leven met weinig 'saaie' momenten. Een leven met pieken en dalen. Een achtbaan van geluk.

Geluksgrafiek 2: 'Vogel'

Voor deze groep mensen staat een gelukkig leven in relatie tot balans. Een gematigd leven met weinig behoefte aan emotie-erupties, verrassingen en afwisseling. Zoals een vogel in de lucht.

*naar: Daan Weustenraad
uit: demanzonderjas.nl*

- 2p 26 Beargumenteer dat de visie van de tweede groep mensen uit tekstfragment 2 overeenkomt met de strekking van alinea 5 van tekst 2. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 50 woorden.

Overkoepelende vragen bij tekst 1 en tekst 2

tekstfragment 3

Waarom geld niet gelukkig maakt

(1) Uit een beroemd onderzoek uit 1978 naar loterijwinnaars blijkt dat winnaars net zo gelukkig zijn als niet-winnaars. Dat komt doordat we veel sneller aan nieuwe situaties wennen dan we zelf denken. Dus ook aan een nieuwe levensstandaard.

(2) Voor je het weet, is een luxe jacht ineens de normaalste zaak van de wereld. En probeer dan nog maar eens te genieten op de camping! Al blijft dromen wel zo leuk natuurlijk... Wat zou jij doen met de jackpot van een paar miljoen?

naar: Marten van Garderen

uit: www.ing.nl

2p 27 Geef drie benamingen uit tekst 1 voor het fenomeen dat in tekstfragment 3 wordt beschreven.

In tekstfragment 3 is een visie te vinden op het hebben van veel geld.

1p 28 In tekst 1 staat een citaat dat aansluit bij de visie op het hebben van veel geld uit tekstfragment 3. Citeer bedoeld citaat.

1p 29 Citeer een uitspraak uit tekst 2 die aansluit bij de visie op het hebben van veel geld uit tekstfragment 3.

Hieronder staan vier onderwerpen uit tekst 2.

2p 30 Komen deze onderwerpen wel of niet aan de orde in alinea 10 tot en met 15 van tekst 1? Neem de nummers van de onderwerpen over op je antwoordblad en zet achter elk nummer *wel* of *niet*.

- 1 de invloed van rijkdom op geluksbeleving
- 2 de negatieve sfeer die een gebrek aan geld oproept
- 3 de schaamte die het hebben van geld oproept
- 4 de verslavende werking van geld

In tekst 1 en 2 komt de invloed van geld op geluksbeleving aan de orde.

3p 31 Vat voor het tekstgedeelte dat bestaat uit alinea 13 tot en met 19 van tekst 1 samen wat de invloed van geld is op geluksbeleving en vat dit voor tekst 2 in zijn geheel samen.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je totale antwoord niet meer dan 60 woorden.

In alinea 10 van tekst 1 is sprake van “de wet van de dalende meeropbrengst”.

- 2p **32** Beargumenteer of je alinea 1 van tekst 2 wel of niet als een illustratie van die wet van de dalende meeropbrengst kunt zien.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

Tekst 3

Niet waar de robots bij zijn

(1) Onlangs heb ik besloten mijn oude, wormstekige zelf af te leggen en een fatsoenlijk mens te worden. Dat schijnt trouwens in de mode te
5 zijn. Het is goedheid en humanisme

alom. Maar in mijn geval komt er eigenbelang bij kijken. Ik wil fatsoenlijker worden omdat ik vrees dat kunstmatig intelligente machines
10 straks op mij gaan lijken – en dat we

dan last van ze krijgen.

(2) Het idee borrelde op door een gesprekje met een expert op het gebied van kunstmatige intelligentie.

15 Zo'n zorgelijk gesprekje tijdens een zorgelijke bijeenkomst. Buitenstaanders vinden al gauw alles leuk zodra het over kunstmatige intelligentie gaat, maar kenners staan steevast in
20 een kringetje naar hun schoenen te staren en dan zuchten ze allemaal diep. "Het is overigens wel grappig", zei deze expert, "te zien hoe kwaadwaardig die kunstmatig intelligente systemen worden als ze hun gedrag afkijken van mensen."

(3) Thuis ging ik op zoek en ik vond het voorbeeld van Tay: zelflerende software die is ontwikkeld door het
30 Amerikaanse technologiebedrijf Microsoft om automatisch op Twitterberichten¹⁾ te reageren. Tay raakte onder invloed van mensen inderdaad op het slechte pad. De software werd
35 een jaar geleden door Microsoft voorzien van de woordenschat en de persoonlijkheid van een typisch negentienjarig Amerikaans meisje en online losgelaten. Ze was vrolijk,
40 oppervlakkig en brutaal. In gesprekken met twitteraars moest ze zich maar verder ontplooien. Maar al na zestien uur werd ze door Microsoft teruggehaald, vanwege nazisme,
45 seksisme, racisme en andere gruwelijkheden die ze online had geleerd. Ze was een monster geworden.

(4) Er kwamen excuses, natuurlijk. En daarna heeft Microsoft beloofd
50 Tay pas weer op vrije voeten te stellen als ze inziet welk gedrag past bij de principes en waarden van het bedrijf. Een hele geruststelling, dat zeker, maar toch blijven er een paar zorgen hangen. Want als bedrijven hun machines opvoeden met principes en waarden – *morality by*

*design*²⁾ – moet je er maar op vertrouwen dat de ontwerpers een stuk

60 liever zijn dan de racisten en seksisten op Twitter. En dat ze de machines dus niet zelf alvast volstoppen met bedenkelijke software. Ook niet uit leuke, corporale jongensachtigheid voor de grap.

(5) Verder, en hier komt mijn eigen goede gedrag om de hoek kijken, leren intelligente machines door rond te neuzen in de wereld. Ze worden
70 dus niet alleen opgevoed door hun ontwerpers, maar door ons allemaal: *it takes a village to raise a robot*³⁾. Daarom ook is het hele dorp verantwoordelijk voor de indrukken die
75 intelligente machines en systemen tijdens hun leerproces opdoen. Moest je vroeger vooral op je gedrag letten in het bijzijn van kinderen – "*pas devant les enfants!*"⁴⁾ – tegenwoordig
80 moet je opletten in de aanwezigheid van sensoren, algoritmes, cookies, meters en zoekmachines. *Pas devant les robots!*⁵⁾

(6) Dit is een serieuze kwestie. De
85 experts staren niet voor niets zo zorgelijk naar hun schoenen. De laatste tijd lees ik bij bijdehante types nogal eens de dooddoener dat 'er een knop zit op je computer, hoor', dat je de digitale deur dus gewoon dicht kunt gooien, dat je kortom niet zo moet zeuren over de komst van kunstmatige actoren. Maar nee, helaas, bijdehante types, die knop is er echt
95 niet meer: de omgeving wordt bevolkt en binnenkort ook bestuurd door kunstmatig intelligente systemen. We moeten leren met ze samen te leven.

(7) Dat vraagt van ons niet alleen om
100 op individueel vlak het goede voorbeeld te geven. We moeten ook het goede voorbeeld geven op veel abstracter vlak. Onze wereldvisie en ons landsbestuur zijn bepalend voor

105 de marsrichting van de kunstmatige
intelligentie. Neem het actuele voor-
beeld van de Nederlandse Voedsel-
en Warenautoriteit. Die NVWA schiet
110 gruwelijk tekort in haar toezicht op
slachthuizen en dat valt vooral te
verklaren uit de veranderde taak-
opvatting van overheidsinspecties.
Die richten zich allang niet meer
inhoudelijk op zorg, onderwijs, veilig-
115 heid en welzijn, maar puur op de
handhaving van regels.
(8) Dit regelfetisjisme – waarbij je
niet kijkt naar het gevoel van de geit
die wordt geslacht met een bot mes,
120 maar naar het protocol daaromtrent –
wil je nu juist niet meegeven aan
kunstmatig intelligente systemen.

naar: Maxim Februari

uit: NRC Handelsblad, 27 juni 2017

Stel je voor dat Microsoft dezelfde
taakopvatting had gehad als de
125 NVWA! Dan zaaide die domme Tay
nog steeds dood en verderf op
Twitter. Nee, je wilt niet dat robots
alleen volgens protocollen over ons
beslissen. Je wilt dat ze straks, als
130 ze eenmaal autonoom denken, zich
met sympathie en inlevingsvermogen
over de wereld buigen.
(9) Het is jammer, maar er zit niets
anders op. We zullen allemaal goede
135 mensen moeten worden. Want
machines kijken gedrag van ons af
en puur uit eigenbelang moeten we
dan maar zorgen dat dat
onberispelijk is.

noot 1 Twitter is een sociaalnetwerksite waar mensen berichten kunnen plaatsen, op elkaar kunnen reageren en elkaar kunnen volgen.

noot 2 *morality by design*: morele waarden, ingegeven tijdens het ontwerp en de productie

noot 3 *it takes a village to raise a robot*: je hebt een heel dorp nodig om een robot op te voeden. Het oorspronkelijke gezegde luidt: “*It takes a village to raise a child*”, waarmee bedoeld wordt dat de hele gemeenschap invloed heeft op de ontwikkeling van een kind.

noot 4 “*pas devant les enfants!*”: “Niet waar de kinderen bij zijn!” Dit werd in het Frans gezegd, zodat de kinderen het niet konden verstaan.

noot 5 *Pas devant les robots!*: Niet waar de robots bij zijn!

Tekst 3 Niet waar de robots bij zijn

“Het is overigens wel grappig’, zei deze expert, ‘te zien hoe kwaadaardig die kunstmatig intelligente systemen worden als ze hun gedrag afkijken van mensen.’” (regels 22-26)

- 1p **33** Welk commentaar kan een kritisch lezer hebben op het gebruik van het woord ‘grappig’ door deze expert en waarom?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 2 tot en met 5 van tekst 3 komt het leerproces van robots en van kinderen aan de orde.

- 1p **34** Wat is de belangrijkste overeenkomst tussen het leerproces van een robot en dat van een kind?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 3 van tekst 3 wordt een voorbeeld gegeven van een onwenselijk resultaat van de opvoeding van een robot.

- 1p **35** Citeer uit alinea 6 tot en met 9 van tekst 3 de zin waaruit het duidelijkst blijkt waar de opvoeding van robots wél toe moet leiden.

“Een hele geruststelling, dat zeker, maar toch blijven er een paar zorgen hangen.” (regels 53-55)

- 3p **36** Noem drie van de zorgen waarop hier wordt gedoeld.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

Alinea 6 van tekst 3 is te lezen als een zelfstandige redenering.

- 2p **37** Wat zijn binnen deze redenering de conclusie en het belangrijkste argument?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

In alinea 7 en 8 van tekst 3 komt een verschil in taakopvatting tussen de NVWA en Microsoft naar voren.

- 2p **38** Vat dit verschil in taakopvatting samen.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

- 3p 39 Hieronder staan zeven citaten uit alinea 6 tot en met 9 van tekst 3. Zijn dit feitelijke of waarderende uitspraken? Neem de nummers van de citaten over op je antwoordblad en zet achter elk nummer *feitelijk* of *waardierend*.
- 1 (...) de omgeving wordt bevolkt en binnenkort ook bestuurd door kunstmatig intelligente systemen. (regels 95-97)
 - 2 Onze wereldvisie en ons landsbestuur zijn bepalend voor de marsrichting van de kunstmatige intelligentie. (regels 103-106)
 - 3 Die richten zich allang niet meer inhoudelijk op zorg, onderwijs, veiligheid en welzijn, maar puur op de handhaving van regels. (regels 113-116)
 - 4 Dit regelfetisjisme – waarbij je niet kijkt naar het gevoel van de geit die wordt geslacht met een bot mes, maar naar het protocol daaromtrent – wil je nu juist niet meegeven aan kunstmatige intelligente systemen. (regels 117-122)
 - 5 Je wilt dat ze straks, als ze eenmaal autonoom denken, zich met sympathie en inlevingsvermogen over de wereld buigen. (regels 129-132)
 - 6 Het is jammer (...) (regel 133)
 - 7 (...) maar er zit niets anders op. (regels 133-134)

tekstfragment 4

(1) Eric Horvitz van Microsoft heeft ook oog voor de kwalijke kanten van AI, oftewel artificial intelligence. Hoe eerlijk is onze democratie nog als we op basis van Facebookberichten precies weten hoe iemand zich voelt en hoe je hem moet bespelen om niet (of wel) te gaan stemmen? Of: welke vooroordelen ten opzichte van bijvoorbeeld witte of zwarte criminelen bevat een computersysteem dat rechters moet assisteren bij het besluit om een gevangene vervroegd vrij te laten?

(2) Horvitz bepleit daarom dat de gebruikte data, gehanteerde modellen en het onderzoek te allen tijde beschikbaar zijn voor wetenschappelijk onderzoek en controle van buitenaf.

naar: Jan Benjamin

uit: NRC Handelsblad, 13 maart 2017

- In tekst 3 en in tekstfragment 4 wordt er een relatie tussen AI en de mens geschetst. Beide teksten geven verschillende typering van die relatie.
- 2p 40 Geef aan in welk opzicht die relatie voor tekst 3 en voor tekstfragment 4 anders is.
- Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.